

De Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*), terug van weggeweest in Noordwest-Europa

M. Wasscher & K. Goudsmits

Inleiding

Het was opzienbarend dat op 16 juni 2003 voor het eerst sinds 1995 weer een nieuwe libellensoort voor Nederland werd waargenomen: de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*, Rambur 1842), als 71^e soort voor Nederland. In de zandgroeve Wambach ten zuiden van Tegelen in Midden-Limburg werd een mannetje van deze soort gevangen, laag vliegend boven een van de kwelslootjes (GOUDSMITS, 2003; WASSCHER, 2003). Bij deze waarneming bleef het niet: in 2007 werd de Gaffelwaterjuffer op enkele plaatsen in Zeeuws-Vlaanderen gevonden (SCHRUIVERSHOF, 2010). Deze ontdekkingen sluiten aan bij berichten dat de Gaffelwaterjuffer zich de jaren daarvoor uitbreidde in Noordwest-Frankrijk en Vlaanderen.

Hoe is de Gaffelwaterjuffer te herkennen? Waar en wanneer kwam ze vroeger in Noordwest-Europa voor en hoe is dit verspreidingsbeeld veranderd? Hoe bedreigd is de soort in Europa? Over die vragen gaat dit artikel.

Herkenning

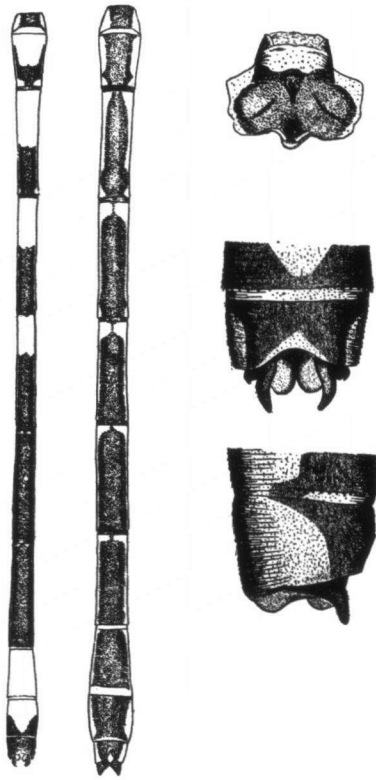
De blauwe mannetjes vallen op doordat ze laag over het water vliegen, wat meer zwarte tekening hebben dan andere blauwe juffersoorten en relatief klein zijn. Met 30-33 mm hebben ze de grootte van de Tengere grasjuffer (*Ischnura pumilio*) en zijn daarmee wat kleiner dan de Azuurwaterjuffer (*Coenagrion puella*). Ook in de wetenschappelijke naam komt het kleine formaat terug, *scitulum* is het verkleinwoord van 'scitus' dat fijn, mooi, knap betekent (Fliedner, 1997). Van dichtbij valt het lange pterostigma op, evenals de uitgebreide zwarte tekening op het achterlijf. Vaak is het pterostigma licht van kleur (gelig of grijsig), maar het kan ook donkerder zijn (bruinig). De Gaffelwaterjuffer is een van de weinige van de blauwe juffersoorten waarbij segment zeven van het mannetje altijd zwart is (Figuur 3). Meestal is ook segment zes geheel zwart, maar sporadisch is 10-20% van

de basis van segment zes lichtblauw gekleurd (Figuur 1). De tekening op het tweede segment is een gaffelvormige "Y". De verbinding met de achterrand van deze "Y" is doorgaans vrij breed. Af en toe is deze verbinding smal, waardoor de tekening van het tweede segment wat op die van de Speerwaterjuffer kan lijken.

Figuur 1. Mannetje van de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*) waarbij 20% van de basis van segment zes lichtblauw gekleurd is; meestal is dit segment geheel zwart. Foto afkomstig van een poeltje bij de Houtsaegherduinen bij De Panne, Vlaanderen.

Male Coenagrion scitulum with the basal fifth of abdominal segment six blue. Most males have segment six completely black. Photo taken at a pond near Houtsaegherduinen, De Panne, Flanders (Foto: D. D'Hert).

Figuur 2. Achterlijfstekening van de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*) mannetje (links) en vrouwtje (rechts). Halsschildje van het vrouwtje (rechtsboven) en de achterlijfsaanhangsels van het mannetje: zijaanzicht (rechts midden) en bovenaanzicht (rechts onder). Overgenomen uit SCHMIDT (1929).

Black markings on the abdomen Coenagrion scitulum, male (left) and female (right); female pronotum and male appendages (AFTER SCHMIDT, 1929).

De onderkant van de ogen is soms iets groenblauwig, maar bij uitgekleurde dieren zijn de ogen aan de onderzijde vaak helemaal lichtblauw. In de hand is te zien dat de bovenste aanhangselen langer zijn dan de onderste. De bovenste aanhangselen zijn haakvormig naar binnen gebogen (Figuur 2).

De vrouwtjes zijn zoals gebruikelijk iets forser gebouwd dan de mannetjes. De lichte delen van het achterlijf zijn meestal blauw, maar deze kunnen soms ook groenig of beige zijn. De onderkant van de ogen is vrijwel altijd groen,

hoogstzelden blauw. Van zéér dichtbij of in de hand is de afwijkende achterrand van het halsschild opvallend: de middelste lob van het halsschild steekt ver uit (Figuur 2). Een foto van dit 'harde' kenmerk is van belang om controle van de determinatie achteraf mogelijk te maken. Hiervoor moet het halsschild van zeer dichtbij worden gefotografeerd.

Vliegtijd

De vliegtijd voor Europa is april tot september, met als hoofdvliegtijd midden mei tot eind juli (DIJKSTRA & LEWINGTON, 2008). In Noord-Frankrijk (Champagne-Ardenne) vliegt deze soort in de periode eind juni tot begin september, met begin juli als optimum (COPPA, 1990). Ondanks zijn zeldzaamheid in Duitsland heeft de soort hier een ruime vliegtijd met waarnemingen van 11 mei (2006) tot 23 september (1962) (GREBE ET AL., 2006). In België zijn er waarnemingen tussen 25 mei tot 5 augustus, met de meeste waarnemingen in juli (DE KNIJF ET AL., 2006).

Verder naar het zuiden heeft de soort een langere vliegperiode. In Slovenië van begin juni tot begin augustus (KOTARAC, 1997) en in Turkije van half mei tot eind augustus (KALKMAN, 2006). In Spanje kan de soort begin mei al vliegen: op 4 mei 2004 werden twee jonge mannetjes van de soort ten noordoosten van Cáceres in de Extremadura, West-Spanje gevonden (wrn. K. Goudsmits). In Marokko liggen de vindplaatsen van de soort tot op een hoogte van 2000 meter, waardoor de vliegperiode daar iets later begint en korter duurt: van half mei tot eind juli (JACQUEMIN & BOUDOT, 1999).

Biotoop

De voortplantingsbiotoop is meestal stilstaand water met een goed ontwikkelde ondergedoken watervegetatie. Vooral kleinbladige ondergedoken waterplanten als vederkruid (*Myriophyllum*), hoornblad (*Ceratophyllum*) en in West-Vlaanderen ook watteranonkel (*Ranunculus*; pers.med. Diederik D'Hert) zijn kenmerkend. In België wordt de biotoop omschreven als vijvers, duinplassen en droogvallende zones van plassen en anderzijds beken en grachten met een goed ontwikkelde vegetatie van zowel drijvende als ondergedoken

Figuur 3. Tandem van de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*).
Tandem Coenagrion scitulum (Foto: R. Manger).

waterplanten (DE KNIJF ET AL., 2006).

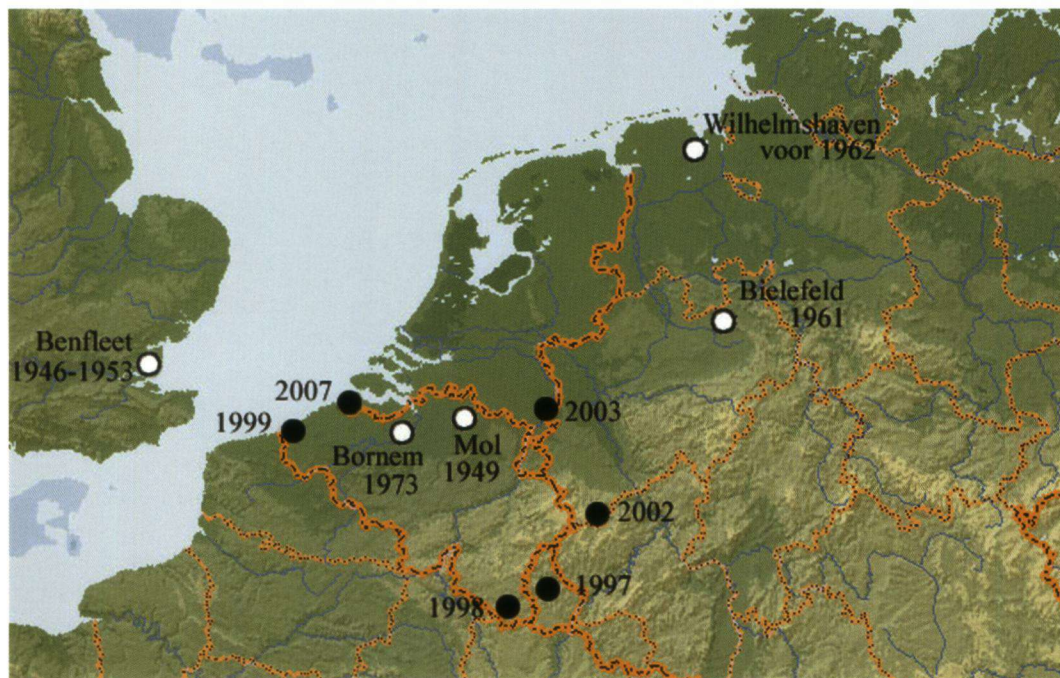
De biotoop van de Nederlandse waarnemingen sluit hier goed bij aan. Het kleine ondiepe slootje in de groeve Wambach bij Tegelen waar de soort in 2003 werd ontdekt, had kraakhelder water met een dichte vegetatie van ondergedoken fijnbladige waterplanten, waaronder Zittende zannichellia (*Zannichellia palustris palustris*) (SCHRIJVERS HOF, 2010). Ook de leemplasjes ten oosten van Belfeld, vlakbij de Groeve Wambach, beantwoorden aan deze biotoopbeschrijving en zijn daarmee potentieel geschikt voor de soort. In Zuid-Europa kan de biotoop hiervan afwijken. In Portugal en Spanje kan de kenmerkende waterplantbegroeiing ontbreken en hoeft er slechts een rijke waterbiesvegetatie (*Eleocharis*) langs de oever aanwezig te zijn (LOHR, 2004; wrn. K. Goudsmits). In sommige delen van zijn verspreidingsgebied is het voorkomen van de soort beperkt tot kleine watertjes. In Slovenië gaat het om plasjes tot 100 m² (KOTARAC, 1997) en in Portugal om opgestuwde kleine plasjes (LOHR, 2004). Net als de opgave voor België kan in Zuid-Europa de biotoop ook uit langzaam

stromende wateren bestaan (O.A. JÖDICKE, 1996).

Recent werd de soort in Zuid-Duitsland in een zeer afwijkend biotoop gevonden. In een gedegeneerd hoogveen (verdroogd en verbast) werd de soort gevonden in een sloot die in 2002 was uitgegraven. In 2006, toen de larvenhuidjes werden gevonden, had het water van de sloot een matig voedselarm karakter. Ondergedoken waterplanten ontbraken; wel was er een veenmosdek aanwezig met Pitrus (*Juncus effusus*), Snavelzegge (*Carex rostrata*), Veenpluis (*Eriophorum angustifolium*) en Kleine egelskop (*Sparganium emersum*). Deze locatie ligt in Beieren op 720 m hoogte, iets ten noorden van Regensburg (Felmer Moos bij Immenstadt, Landkreis Oberallgäu) (KARLE-FENDT, 2006).

Voorkomen in Noordwest-Europa tot 1990

De eerste waarneming van de soort in Noordwest-Europa komt uit België. De soort is daar door Edmond de Selys Longchamps halverwege de negentiende eeuw verzameld (SELYS, 1868). Tot 1945 werden in België in totaal

Figuur 4. Kaart van Noordwest-Europa met alle waarnemingen van de Gaffelwaterjuffer *Coenagrion scitulum* in de periode 1945 – 1975 (open rondjes) en de eerste waarnemingen in Luxemburg (1997), Wallonië (1998), Vlaanderen (1999), Noord-Duitsland (2002), Zuidoost-Nederland (2003) en Zuidwest-Nederland (2007) (gesloten rondjes, zie tekst).

Map of Northwestern Europe with all records of Coenagrion scitulum from 1945 until 1975 (open circles) and first records of the species in Luxemburg (1997), Wallonia (1998), Flanders (1999), northern half of Germany (2002), Southeastern Netherlands (2003) and Southwestern Netherlands (2007) (closed circles, see text for references).

22 waarnemingen gedaan. De twee laatste waarnemingen van voor 1990 zijn afkomstig van Mol-Postel (1949) en Bornem (1973) (DE KNIJF ET AL., 2006; Figuur 4). Deze waarnemingen werden op respectievelijk 10 en 20 km van de Nederlandse grens gedaan.

De Gaffelwaterjuffer is in Duitsland voor 1990 slechts vijf keer waargenomen (GREBE ET AL., 2006). Drie van deze waarnemingen komen uit Baden-Württemberg, Zuidwest-Duitsland (Freiburg juli 1922, Istener Glotz 23.09.1962 en Waldkirch juni 1986). De overige twee waarnemingen komen uit Noord-Duitsland: uit Wilhelmshaven zonder jaartal (omstreeks 1960) en uit de omgeving van Bielefeld in de periode 1961-1964 (één populatie bij de Rietberger Fischteichen, bij Wiedenbruck; LOHMANN, 1980). Deze laatste locatie ligt globaal 100 km ten oosten van Enschede.

In Engeland ontdekte Cynthia Longfield in 1946 een populatie bij Benfleet, een tiental kilometers

ten westen van Londen. Waarnemingen op die locatie werden gedaan tot 1952 (PINNIGER, 1947; MERRITT ET AL., 1996). Overstroming met zeewater in 1952 maakte deze enige Britse vindplaats ongeschikt voor libellen.

In Noord-Frankrijk was de soort voor 1990 tamelijk zeldzaam. In de voorlopige Franse libellenatlas van 1987 (DOMMANGET, 1987) ontbreken waarnemingen ten noorden van Parijs volledig. De Gaffelwaterjuffer werd toen als 'gevoelig/zeldzaam' (Statut 5) in de Franse Rode Lijst opgenomen. Kort daarna beschrijft COPPA (1990) dat de soort in de Champagne-Ardenne in kleine aantallen per locatie (2-10 individuen) aan de noordkant van zijn verspreidingsgebied voorkomt. In de voorlopige atlas uit 1994 staan waarnemingen uit 15 hokken van 25x25 km uit vijf Noord-Franse departementen (DOMMANGET, 1994).

Voorkomen in Noordwest-Europa na 1990

De eerste waarneming voor het Franse regio Lorraine werd in 1991 gedaan (pers. comm. Jean-Pierre Boudot, 2006). Dit werd gevolgd door waarnemingen in Luxemburg in 1997 (Proess, 1997), Wallonië in 1998 (VANDERHAEGHE, 1998), Vlaanderen in 1999 en Duitsland in 2002 (HOFLAND, 2002; GREBE ET AL., 2006) en (schrift. med. Geert De Knijf). De voorspellingen over het op korte termijn voorkomen in België (VANDERHAEGHE, 1997) werd uiteindelijk binnen een jaar ingelost. De eerste waarneming in Nederland (WASSCHER, 1999; VANDERHAEGHE, 2000) heeft iets langer op zich laten wachten. In Noord-Frankrijk liggen 30 departementen ten noorden van Parijs. Uit 20 hiervan zijn recente waarnemingen bekend (20% algemeen, 17% vrij zeldzaam en 30% zeldzaam); in de overige tien departementen ontbreekt de soort (nog nooit waargenomen 23%, verdwenen voor 1980 10%) (GRAND & BOUDOT, 2006).

Grote populaties zijn momenteel nog schaars in Noordwest-Europa. Even ten noordoosten van de stad Luxemburg, bij Roodt-sur-Syre, was de Gaffelwaterjuffer in 2005 de talrijkste juffersoort bij enkele opvangbekkens naast een snelweg. In 2003 was de Azuurwaterjuffer (*Coenagrion puella*) daar nog het talrijkst (THOMAS KIRCHEN, DUITSE GdO-MAILINGLISTE 10/2005). Daarnaast is de populatie in West-Vlaanderen bij het poeltje bij de Houtsaegherduinen bij De Panne soms groot (honderden in 2003; tientallen in 2006), maar soms ook klein (in 2004 en in 2005). Hoe lokaal het voorkomen in 2006 was mag blijken uit het feit dat van de 35 in de omgeving onderzochte geschikte poeltjes toen nog slechts één een kleine populatie van de soort herbergde (pers.med. Diederik D'Hert, 2006). De soort kwam in 2007 en 2008 ongeveer in de hele Belgische kustduinen voor van De Panne tot Knokke, op enkele tientallen plasjes (VERCRUYSE, 2009). Buiten de duinen zijn er enkele populaties in Wallonië en ook enkele losse waarnemingen in Vlaanderen (pers.med. G. De Knijf, 2008).

Overigens is er tussen de eerste (2003) en tweede (2007) zekere Nederlandse waarneming nog twee keer een claim gedaan van een Gaffelwaterjuffer. De eerste in 2003

bij de watertoren bij Axel (Zeeuws-Vlaanderen; GOOSSENS & DE BREE, 2007). Daarna een zichtwaarneming op 17 juli 2005 door K.-D. Dijkstra bij een duinplas bij Cadzand (Zeeuws-Vlaanderen). Beide waarnemingen zijn niet aanvaard door de CWNO. Naar de mening van de commissie kon in beide gevallen niet geheel uitgesloten worden dat het zeer donkere individuen van de Watersnuffel (*Enallagma cyathigerum*) betrof.

Europese Rode lijsten

Als een van de weinige libellensoorten van stilstaande voedselrijke wateren wordt de Gaffelwaterjuffer als kwetsbaar ('Vulnerable') opgegeven in VAN TOL & VERDONK (1988). De soort leek destijds vrij schaars te zijn. Hoewel de soort oorspronkelijk door Jules Rambur in 1842 beschreven is van Parijs, komt de Gaffelwaterjuffer vooral voor in het Middellandse Zeegebied (o.a. ASKEW, 1988). Met name in delen van Portugal (LOHR, 2004) en Spanje (bijvoorbeeld in het westen in de Extremadura, wrn. K. Goudsmits in 2004) kan de soort redelijk algemeen zijn (BOUDOT ET AL., 2009). In Frankrijk stond de soort als gevoelig ('statut 5'; DOMMANGET, 1987) op de Rode Lijst, maar blijkt daar nu in een derde van de departementen als «algemeen» te kunnen worden aangemerkt (34 van de 96 departementen; GRAND & BOUDOT, 2006). Op de eerste officiële Rode lijst van Europese libellensoorten (KALKMAN ET AL., IN PRESS) wordt de Gaffelwaterjuffer opgegeven als momenteel niet bedreigd ('Least Concern').

Toekomstperspectief

Gezien de nieuwe waarnemingen in Nederland uit 2007 en de grote toename van de Belgische waarnemingen in de afgelopen jaren, is de kans groot dat de Gaffelwaterjuffer Nederland verder zal veroveren zoals de Vuurlibel (*Crocothemis erythraea*) dat de afgelopen jaren ook heeft gedaan. Hoewel de Gaffelwaterjuffer de komende jaren nog zeldzaam zal zijn, is er geen directe reden om populaties in Nederland extra te beschermen.

Dankwoord

Dank aan Diederik D'Hert voor het ter

beschikking stelling van de foto van Figuur 1 en zijn observaties bij de Houtsaegherduinen, Jean-Pierre Boudot voor het leveren van kaartmateriaal van het voorkomen van de Gaffelwaterjuffer in Frankrijk en Geert De Knijf voor aanvullende gegevens over het voorkomen van de soort in België.

Marcel Wasscher

Minstraat 15 bis
3572 CA Utrecht, Nederland
marcel.hilair@12move.nl

Kees Goudsmits

Sitiolaan 135
3941 PG Doorn, Nederland
kees.goud@planet.nl

Literatuur

- Askew, R.R., 1988.** The Dragonflies of Europe. Harley Books, Essex.
- Boudot, J.-P., V.J. Kalkman, M. Azpilicueta Amorin, T. Bogdanović, A. Cordero Rivera, G. Degabriele, J.-L. Dommanget, S. Ferreira, B. Garrigós, M. Jović, M. Kotarac, W. Lopau, M. Marinov, N. Mihoković, E. Riservato, B. Samraoui & W. Schneider 2009.** Atlas of the Odonata of the Mediterranean and North Africa. Libellula Supplement 9: 1-256.
- Coppa, G., 1990.** Éléments cartographiques et écologiques sur les odonates de Champagne-Ardenne Publications scientifiques du Pavillon Saint-Charles. Association de Gestion de l'Unité de Recherche sur la Nature. Troyes: 1-105.
- De Knijf, G., A. Anselin, P. Goffart & M. Tailly (eds.), 2006.** De Libellen (Odonata) van België: verspreiding – evolutie – habitats. Libellenwerkgroep Gomphus i.s.m. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO), Brussel.
- Dijkstra, Klaas-Douwe B. & R. Lewington, 2008.** Libellen van Europa: veldgids met alle libellen tussen Noordpool en Sahara. Tirion, Baarn.
- Dommanget, J.-L., 1987.** Etude faunistique et bibliographie des Odonates de France. SFF/MNHN.
Zie http://www.libellules.org/fra/pdf/57_pages_dynadocs45019ac1114ba.pdf.
- Dommanget, J.-L., 1994.** Atlas préliminaire des Odonates de France. Ministère de l'Environnement, Paris.
- Fliedner, H., 1997.** Die Bedeutung der wissenschaftlichen Namen europäischer Libellen. Libellula - Supplement 1: 1-111.
- Goossens, R.-J. & E. de Bree, 2007.** Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*). In: Geene, P., J.A. Goedbloed & Ch. Jacobusse, 2007. Libellen in Zeeland. Fauna Zeelandica: 63. Vlinder- en Libellenwerkgroep Zeeland / Stichting Het Zeeuwse Landschap.
- Goudsmits, K., 2003.** Gaffelwaterjuffer, nieuw voor Nederland. NVL-Nieuwsbrief 7(3): 3.
- Grand, D. & J.-P. Boudot, 2006.** Les Libellules de France, Belgique et Luxembourg. Biotope, Mèze.
- Grebe, B., B. Baierl & E. Baierl, 2005.** Libellen der Flusstäler Nordost-Griechenlands. Erstnachweis von *Somatochlora borisi* Griechenlands (Odonata: Cordulidae). Libellula Supplement 6. Studien zur Libellenfauna Griechenlands III: 1-14.
- Grebe B., R. Hofland & J. Rodenkirchen, 2006.** Neue Nachweise von *Coenagrion scitulum* in Nordrhein-Westfalen (Odonata: Coenagrionidae). Libellula 25 (1/2): 19-26.
- Hofland, R., 2002.** Voortplanting Gaffelwaterjuffer COENSCIT nabij Nonnenbach, Eiffel, Duitsland. Libellennieuws 02:26 (Nederlandse e-mail cirkel).
- IMAGO, 2006.** Odonates d'Alsace. < <http://associatio.n.imago.free.fr/liste-odonates.htm> >.
- Jacquemin, G. & J.-P. Boudot, 1999.** Les Libellules (Odonates) du Maroc. Société Française d'Odonatologie, Bois d'Arcy.
- Jödicke, R., 1996.** Die Odonatenfauna der Provinz Tarragona (Catalunya, Spanien). Studies on Iberian Dragonflies. Advances in Odonatology, supplement 1: 77-111. URSUS Scientific Publishers, Biltoven.
- Kalkman, V.J., J.-P. Boudot, R. Bernard, K.-J. Conze, G. De Knijf, E. Dyatlova, S. Ferreira, M. Jović, J. Ott, E. Riservato & G. Sahlén, 2010.** European Red List of Dragonflies. Office for Official Publication of the European Communities, Luxembourg.
- Karle-Fendt, A., 2006.** Erstnachweis von *Coenagrion scitulum* in Bayern (Odonata:

- Coenagrionidae). *Libellula* 25 (3/4): 129-134.
- Kotarac, M., 1997.** Atlas of the dragonflies (Odonata) of Slovenia: with the Red Data list. Centre for cartography of fauna and flora, Slovenia.
- Lohmann, H., 1980.** Faunenliste der Libellen (Odonata) des Bundesrepublik Deutschland und Westberlins. Societas Internationalis Odonatologica Rapid Communications 1, 1-34.
- Lohr, M., 2004.** Libellenbeobachtungen in Südportugal (Odonata). *Libellula* 24 (1/2): 87-107.
- Merritt, R., N.W. Moore & B.C. Eversham, 1996.** Atlas of The Dragonflies of Britain and Ireland. JNCC, ITC, HMSO, London.
- Michiels, N., A. Anselin, P. Goffart & M. van Mierlo, 1986.** Voorlopige verspreidingsatlas van de Libellen (Odonata) van België en het Groothertogdom Luxemburg. *Euglena/Gomphus extra* uitgave, 2 (1): 1-36.
- Pinniger, E.B., 1947.** *Coenagrion scitulum* (Rambur). A dragonfly new to Britain. The London Naturalist 26: 80.
- Proess, R., 1997.** Erstnachweis der Gabel-Azurjungfer (*Coenagrion scitulum* Rambur, 1842) in Luxemburg (Insecta, Odonata, Coenagrionidae). *Bulletin de la Société des Naturalistes Luxembourgeois* 98: 129-131.
- Schmidt, Er. (1929):** Libellen, Odonata. In: Brohmer, P., P. Ehrmann & G. Ulmer (eds.): Die Tierwelt Mitteleuropas 4. Quelle & Meyer, Leipzig, S. 1-66
- Schrijvershof, P., 2010.** Gaffelwaterjuffer *Coenagrion scitulum* bij Cadzand-Bad in Zeeuws-Vlaanderen. *Brachytron* 13(1/2): 41-43.
- Selys-Longchamps, E. de, 1868.** Sur l'Agrion scitulum pris en Belgique. *Annales de la Société Entomologique Belge* 11.
- Tol, J. van & M.J. Verdonk, 1988.** The protection of dragonflies (Odonata) and their biotopes. Council of Europe, Strassbourg.
- Vanderhaeghe, F., 1997.** Is *Coenagrion scitulum* (Gaffelwaterjuffer) terug te verwachten in België? *Gomphus* 13(3): 65-71.
- Vanderhaeghe, F., 1998.** Victorie! *Coenagrion scitulum* (Rambur, 1842) is België binnengedrongen. *Gomphus* 14(1): 35-36.
- Vanderhaeghe, F., 1999.** Een beknopt overzicht van de huidige verspreiding en status van *Coenagrion scitulum* (Rambur, 1842) in België en Noord-Frankrijk. *Gomphus* 15(2): 69-85.
- Vanderhaeghe, F., 2000.** Wanneer zal de Gaffelwaterjuffer (*Coenagrion scitulum*) Nederland bereiken? *NVL-Nieuwsbrief* 4(3): 9-10.
- Wasscher, M., 1999.** Bedreigde en kwetsbare libellen in Nederland (Odonata). Basisrapport met voorstel voor de Rode lijst. Stichting EIS-Nederland, Leiden.
- Wasscher, M., 2003.** Gaffelwaterjuffer vloog voor het eerst in Nederland. NRC, wetenschapsbijlage 29 juni 2003.
- Vercruyssen, W., S. Feys & Provoost, 2009.** Twee jaar PINK-libellen: inventarisatie van poelen aan de kust. *Nieuwsbrief Libellenvereniging Vlaanderen* 3(1):2-7.

Summary

Wasscher, M. & K. Goudsmits, 2010. *Coenagrion scitulum* back in Northwestern Europe. *Brachytron* 13 (1/2): 19-25.

On 16 June 2003 the *Coenagrion scitulum* was recorded for the first time in The Netherlands. The second author collected the species in the central part of the province of Limburg, south of Tegelen. Characteristics of identification, European flight season and preferred habitat are given. The occurrence of the species in Northwestern Europe is described. It was present in Belgium from ca. 1850 until 1973, with two records at only short distance of the Dutch border. It appeared in Northern France before 1990 in Champagne-Ardenne and in 1991 in Lorraine, in Luxemburg in 1997, Wallonia in 1998, Flanders in 1999 and in the Eifel in Germany in 2002. *Coenagrion scitulum* is listed as Least Concern on the forthcoming European Red list.

Keywords

Odonata, Zygoptera, Coenagrionidae, *Coenagrion scitulum*, identification, distribution, habitat, status, Northwestern Europe, The Netherlands